

MULTIMODAALINEN LITTEROINTI KESKUSTELUNANALYYSISSÄ

Katariina Harjunpää, Humanististen tieteiden ohjelma, Helsingin yliopisto

Lorenza Mondada, Department for Language and Literature Studies, University of Basel

Kimmo Svinhufvud, Kielikeskus, Helsingin yliopisto

Paneudumme tässä artikkelissa keskustelunanalyttiseen litterointiin. Aluksi erittelemme keskustelunanalyysin teoreettista näkökulmaa ja käsitteellisiä lähtökohtia sekä näiden yhteyttä tutkimusaineiston esittämiseen litteraattina. Tämän jälkeen keskitymme keskustelunanalyysin saralla suhteellisen tuoreeseen käytäntöön, vuorovaikutuksen multimodaaliseen litterointiin videoaineistojen pohjalta. Esittelemme yksityiskohtaisesti Lorenza Mondadan kehittämän merkintäjärjestelmän, jota sovelletaan jo varsin yleisesti vuorovaikutuksen multimodaalisuutta tarkastelevissa tutkimuksissa. Havainnollistamme litteroinnin käytänteitä ja niiden suhdetta vuorovaikutuksen analyysiin aineistokatkelman avulla. Samalla yhdistämme kaksi erillistä mutta toisiinsa monin tavoin kietoutuvaa näkökulmaa: miten litteraatin *merkintöjä* tuotetaan ja mitä *analyttisiä* teemoja merkintöjen myötä nousee esiin.

Avainsanat: keskustelunanalyysi, litterointi, multimodaalisuus, transkriptio

1 JOHDANTO

Puheaineistojen litterointi (yleisemmin transkriptio) on elimellinen osa puhutun kielen tutkimusta monessa kielitieteen ja yh-

Kirjoittajien yhteystiedot:

Katariina Harjunpää

katariina.harjunpaa@helsinki.fi

Lorenza Mondada

lorenza.mondada@unibas.ch

Kimmo Svinhufvud

kimmo.svinhufvud@helsinki.fi

teiskuntatieteen suuntauksessa. Litteroinnin pioneereja maailmalla ovat murteentutkijat ja foneetikot, jotka ovat tuottaneet transkriptioita 1800-luvulta saakka. Tunnetuin puheen transkriptioon kehitetyistä konventioista lienee IPA eli kansainvälinen foneettinen aakkosto (ks. International Phonetic Association, 1999). Suomalais-ugrialaisten kielten transkriptioon on kehitetty myös oma tarkkirjoitusjärjestelmänsä (SUT) (Setälä, 1901; Sovijärvi & Peltola, 1970). 1970-luvulta lähtien puheaineistojen litterointi on yleistynyt merkittävästi sellaisten alojen nousun myötä, joissa tutkitaan puheen ja äänen tuottamisen lisäksi puhuttua diskurssia ja vuorovaikutusta. Tällaisia aloja ovat Suomessa muun muassa

sosiolingvistiikka, diskurssianalyysi, keskustelunanalyysi, logopedia, vuorovaikutusso-
siolingvistiikka, vuorovaikutuslingvistiikka
ja yleisesti puhuttuun kieleen kohdistuva
funktionaalinen kielitiede.

Vaikka tutkimusaineiston esittäminen kirjallisessa muodossa saattaa vaikuttaa yksinkertaiselta ja tekniseltä toimenpiteeltä, on aineiston litteroiminen tosiasiaa hienosyinen tehtävä. Litteroiminen on eräänlaista alustavaa analyysia, jossa nojataan monenlaisiin teoreettisiin käsityksiin tarkastelun kohteesta. Litterointikäytänteissä eri alojen teoreettiset näkemykset yhdistyvät käytännön taitoihin ja toimintatapoihin. Käytännön työssä hyödynnetään harjoittelun myötä saavutettavia kehollisia taitoja eli ammattimaista aineiston katsomista ja kuuntelemista, joiden apuvälineinä voidaan käyttää uusia teknologioita (mm. videosoittimet ja erikoistuneet litterointiohjelmat, kuten Transana tai ELAN). Litterointi vaatii myös erilaisten esitystapojen hallintaa, mukaan lukien puheen representoinnin sekä typografisten ja muiden merkintäkonventioiden tunteminen. Kaikkiin näihin käytännön tietoihin ja taitoihin liittyy myös teoreettinen taso. Litteroidessa tehdään päätöksiä siitä, mitä kieli on, miten kieltä esitetään ortografisesti, mikä yleiskielen ja muiden kielimuotojen suhde sekä puheen ja kirjoituksen suhde on sekä miten normatiivisiin oletuksiin kielestä ja sen varieteeteista suhtaudutaan. Litterointiin sisältyy myös eettinen ja poliittinen taso. Tähän kuuluvat päätökset esimerkiksi siitä, miten tutkimuksen informanttien anonymiteetti tuotetaan, miten osallistujat esitetään oikeudenmukaisessa valossa ja miten litteroijan ja tutkijan ääni auktoriteettina suhteessa tutkittaviin tulee esiin litteraatissa. Valitettavan usein nämä teemat jäävät käsittelemättä litteroinnin yhteydessä jonkinlaisina itsestäänselvyyksinä. Litteroinnista myös keskustellaan usein vain työn lopputuloksen eli litteraatin kannalta

sen sijaan, että pohdittaisiin itse litterointiprosessia.

Tässä artikkelissa paneudumme keskustelunanalyttiseen litterointiin.¹ Keskustelunanalyysi (KA) on 1970-luvulla syntynyt vuorovaikutuksen tutkimuksen suuntaus, jonka myötä puheaineistojen litterointiin on muodostunut vakiintuneita käytänteitä (suomeksi ks. Seppänen, 1997; Sorjonen & Raevaara, 2006; Tainio, 1997; Stevanovic & Lindholm, 2016). Keskitymme artikkelissamme keskustelunanalyysin saralla suhteellisen tuoreeseen käytäntöön, vuorovaikutuksen multimodaaliseen litterointiin videoaineistojen pohjalta. Vuorovaikutuksen multimodaalisuudella tarkoitetaan sitä, että vuorovaikutus perustuu useanlaisiin semioottisiin resursseihin, kielen lisäksi muun muassa katseisiin, eleisiin, kehon asentoihin ja liikkeisiin (ks. esim. Haddington & Kääntä, 2011; Mondada, 2014a). Käsittelemme erityisesti sitä, miten litterointikäytänteet vastaavat keskustelunanalyysin teoreettisiin ja käsitteellisiin lähtökohtiin ja näiden aineiston esittämiseksi asetettuihin vaatimuksiin. Aluksi erittelemme näitä lähtökohtia, minkä jälkeen syvennymme Lorenza Mondadan kehittämän multimodaalisen litterointijärjestelmän käyttöön esimerkkikatkelman avulla.

2 KESKUSTELUNANALYYSIN TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT JA NIIDEN METODOLOGISET SEURAUKSET

Keskustelunanalyysissa kehitetyt tavat esittää keskusteluaineistoa kytkeytyvät sen muodostamaan teoreettiseen ja analyttiseen näkemykseen kielestä ja sosiaalisesta vuorovaikutuksesta. Litteraatit heijastavat aina jossakin määrin tekijänsä käsityksiä litteroinnin koh-

¹ Kiitämme artikkelin aiempien versioiden kommentoinnista Liisa Raevaaraa, Mirka Rauniomaata ja Marja-Leena Sorjosta.

teesta, ja niitä voidaankin pitää eräänlaisena protoanalyysin muotona (Mondada, 2014b): litteraatti on analyttisen katseen tuote, jossa tutkija merkitsee muistiin alustavan näkemysensä tutkimusaineistosta jatkokehittelyä varten. Litteraateissa noudatetut käytännöt vaikuttavat myös myöhemmin tehtäviin analyyseihin ja tutkittavaa ilmiötä koskevaan käsitteenmuodostukseen. Etenkin Gail Jeffersonin alkuperäisissä litterointia käsittelevissä artikkeleissa (Jefferson, 1983, 1985, 2004) käy ilmi, miten puheen litterointia kehitettiin tavoitteellisesti ja linjassa keskeisten keskusteluanalyttisten kysymyksenasettelujen kanssa. Tavoitteena oli saada uudella tavalla näkyviin vuorovaikutuksen ilmiöitä ja keskustelun rakennetta. Esittelemme tässä lyhyesti keskusteluanalyttisen tutkimuksen lähtökohtia.

2.1 Keskusteluanalyysin teoreettiset lähtökohdat

Keskusteluanalyttinen litterointi on sidoksissa siihen, millaisena vuorovaikutus näytetään keskusteluanalyttisen tutkimuksen näkökulmasta. Tähän näkökulmaan sisältyvät perusolettamukset ja käsitteelliset lähtökohdat voidaan tiivistää seuraavasti (yleisesti keskusteluanalyysista ks. Schegloff, 2007; Sidnell & Stivers, 2013; Stevanovic & Lindholm, 2016; Tainio, 1997; ten Have, 2007):

- Tutkimuksen päähuomio kohdistuu sosiaalisen vuorovaikutuksen jäsentymiseen. Vuorovaikutuksellisuus on lähtökohta ihmisen toiminnan tutkimiselle niin sosiaalisen järjestyksen (Heritage, 1984/1996, Schegloff, 2007) kuin kielen eri tasojen näkökulmasta, fonetiikasta prosodiaan (esim. Couper-Kuhlen & Ford, 2004; Couper-Kuhlen & Selting, 1996; Local, 1996; Ogden, 2001, 2006) ja sanastosta kielioppiin (Couper-Kuhlen & Selting, 2017; Ford, Fox, Thompson, 2002; Hakulinen & Selting, 2005; Ochs, Schegloff

- & Thompson, 1996). Tämä on lähtökohta myös multimodaalisuuden (Goodwin, 2000; Mondada, 2014a, 2016) tarkastelussa.

- Huomio ei ole ainoastaan kielessä vaan osallistujien *toiminnassa* (Sacks, 1984) siten kuin se tulee julkisesti *selontekovelvollisuuden* (engl. *accountability*; Garfinkel, 1967) alaiseksi erilaisten foneettisten, prosodisten, leksikaalisten, kieliopillisten, eleellisten ja kehoallisten resurssien kautta.

- Toiminta ja sen resurssit jäsentyvät *ajallisesti*. Ne muodostuvat tilanteisesti ja rakentuvat toistensa varaan. Toimintaa tuotetaan ja siihen vastataan sekä takautuvasti aiempaan suuntautuen että tulevaa ennakoiden. Ajallisuus on perusta toiminnan *sekventiaaliselle* jäsentymiselle.

- Toiminta ja sen resurssit tuotetaan ja tulkitaan tilanteisesti, refleksiivisessä suhteessa vuorovaikutuskontekstiinsa – siis kontekstiin sovittaen ja samalla sitä uudistaen. Tämä tuottaa näkemyksen kielestä, toiminnasta ja kehollisuudesta tilannesidonnaisina, *indeksikaalisina* ilmiöinä (Garfinkel, 1967; Garfinkel & Sacks, 1970; Heritage, 1984/1996: 137).

2.2 Metodologiset seuraukset

Yllä mainitut perusolettamukset muodostavat pohjan keskusteluanalyttiselle näkemykselle sosiaalisesta vuorovaikutuksesta ja ohjaavat lähestymistapaa tutkittavana oleviin ilmiöihin. Mainituista lähtökohdista on kaksi keskeistä seurausta sille, miten tutkimusaineistoa käsitellään. Ensinnäkin niistä seuraa sosiaalisen toiminnan tarkasteluun naturalistinen näkökulma, jonka mukaisesti toimintaa dokumentoidaan ja saatetaan tutkimuskohteeksi *ääni- ja videotallentamalla* aitoja vuorovaikutustilanteita. Toiseksi tutkimusaineisto *litteroidaan* tarkasti, tilanteen etenemisen hienosyiset yksityiskohdat huomioiden. Ääni- ja videotallenteet ja niiden litterointi

ruokkivat toisiaan: litteraattiin merkitään se, mitä aineistossa havaitaan, mutta litteroimalla voidaan myös saada aineistosta näkyville seikkoja, joihin ei suoraan tallennetta tarkasteltaessa välttämättä kiinnitettäisi huomiota. Aineistoa tallennettaessa ja litteroidessa seurataan edellä esiteltyjä keskustelunanalyysin lähtökohtia seuraavasti:

-*Vuorovaikutuksellisuus*: Aineistoa ei koskaan tallenneta kohdistuen vain yhteen osallistajaan vaan pyritään kattamaan kaikki osallistajat, heidän suhteensa tilanteessa muotoutuvaan osallistumiskehikkoon sekä ympäröivään tilaan. Litteraatissa erotetaan selvästi toisistaan eri osallistujien teot.

-*Toiminnan ja resurssien yleinen selontekovelvollisuudenalaisuus*: Ääni- ja videotallenteissa pyritään dokumentoimaan kattavasti osallistujien saatavilla olevat resurssit, joita he mahdollisesti hyödyntävät tuottaessaan ja tulkitessaan meneillään olevaa toimintaa. Monesti tämä vaatii useamman kameran käyttöä, sillä tilanteen yksityiskohtat eivät välttämättä näy yhdestä kamerakulmasta. Vastaavasti litteraatissa pyritään tavoittamaan sellaiset vuorovaikutuksen piirteet, joiden myötä tietty toiminta tulee intersubjektiivisesti ymmärrettäväksi ja jotka tulevat siten tulkituiksi suhteessa tuohon toimintaan – mukaan lukien puhe ja tunnistettavat keholliset teot mutta myös konventionaalistumattomat kehon liikkeet ja äänet (kuten sisäänhengitys, huulten maiskaus tai muut äännähdykset).

-*Ajallisuus ja sekventiaalisuus*: Tallenteet tehdään yhdellä jatkuvalla otolla eikä niitä editoida jälkikäteen. Yhtäjaksoisilla tallenteilla pyritään kattamaan laajempia toimintakokonaisuuksia alusta loppuun siten, että toiminnan suhde edeltäviin ja seuraaviin tapahtumiin tulee tallennetuksi. Litteraatissa seurataan tarkasti puheen ja muun toiminnan ajoitusta, mikä näkyy esimerkiksi taukojen ja päällekkäisyyksien täsmällisessä merkinnässä.

-*Indeksikaalisuus, tilannesidonnaisuus*: Tal-

lenteilla dokumentoidaan osallistujien vuorovaikutusta heidän tavallisessa sosiaalisessa ympäristössään ilman, että tutkija rajoittaa tai ohjaa tilannetta ulkopuolelta. Litteraateihin tallennetaan osallistujien toimintaa ja siinä käytettyjä resursseja sekä tarvittaessa muita tapahtumia (esim. oven sulkeutuminen, kadulta kuuluva auton ääni) etenkin niiltä osin kuin ne tulevat osallistujien toiminnan kautta sillä hetkellä näkyviksi ja olennaisiksi. Litterointimerkintöjä tehdään kuitenkin myös sen perusteella, että ne tekevät analysoitavan vuorovaikutustilanteen ylipäättään ymmärrettäväksi lukijalle.

Litteraatit heijastavat näkemystä, jonka mukaan sosiaalinen toiminta jäsenyy vuorovaikutuksessa sekä tilannesidonnaisesti että tilanteesta toiseen siirtyvillä käytänteillä, siis sekä indeksikaalisin että systemaattisin tavoin. Jäsentyneisyys nojaa joukkoon erilaisia resursseja, joita ei voida määritellä etukäteen. Sen sijaan pyrkimyksenä on havaita tai niin sanotusti “löytää” ne aineistoa havainnoimalla. Metodisesti tästä seuraa, että aineiston tarkastelussa mitään yksityiskohtaa ei voida jättää lähtökohtaisesti huomioimatta sen perusteella, että sitä ennalta pidettäisiin järjestymättömänä, sattumanvaraisena tai epärelevanttina (Heritage, 1984/1996, s. 236).

Tämä näkemys vuorovaikutuksen yksityiskohtien jäsentyneisyydestä kiteytyy Gail Jeffersonin (1983, 1985, 2004) kehittämässä merkintäjärjestelmässä, joka on edelleen vallitseva konventio keskustelunanalyttisessä puheen litteroinnissa. Jefferson oli yksi keskustelunanalyysin perustajista ja suuntauksen vaikutusvaltainen edustaja, jonka näkemykset ovat vaikuttaneet sellaisten keskeisten ilmiöiden tutkimukseen, kuten vuorottelu, korjaus, päällekkäispuhunta ja nauru (esim. Jefferson, 1973, 1978, 1984, 1987 – ks. 2015). Hänen luomansa litterointikäytännöt ovat analyttisten pohdintojen tulosta, eivät vain käytännön ratkaisuja aineiston käsittelyyn (ks. Hep-

burn & Bolden, 2017). Jeffersonin kehittämä litterointitapa mahdollistaa asianmukaisten yksityiskohtien esittämisen, mutta vielä olenaisempaa on, että se mahdollistaa ilmiöiden löytämisen ja havaitsemisen aineistossa – se ohjaa kuulemaan ja näkemään, huomaamaan ja vangitsemaan ilmiöt syvempää analyttistä tarkastelua varten. Jeffersonin työ litterointisysteemin luomisessa on omiaan muistutamaan siitä, että litterointi on analyttistä aineiston työstämistä sen sijaan, että kyse olisi pelkästään aineiston mekaanisesta käsitelystä ja siirtämisestä kirjalliseen muotoon. Tätä työtä ei voida pitää tutkimussuuntauksen perustavista käsitteellisistä ja teoreettisista lähtökohdista erillisenä (Ochs, 1979).

3 MULTIMODAALINEN LITTEROINTI

Videoteknologian kehittymisen ja yleistymisen myötä keskusteluanalyysissa on alettua yhä enemmän käsitellä vuorovaikutuksen multimodaalisuutta – kielen ohella tarkastellaan siis muun muassa katseita, eleitä, kehon asentoja ja liikkeitä. Tämä on tuonut uusia haasteita paitsi aineiston esitys- ja merkitsemistavoille, myös itse ilmiöiden analyysille.

Vaikka keskusteluanalyysissa käytettiin pitkään pääasiassa ääninauhoituksia, myös videoita hyödynnettiin tutkimussuuntauksen alkumetreillä. Charles Goodwin (1979, 1981) ja Marjorie Goodwin (1980) Yhdysvalloissa sekä Christian Heath (1981, 1986) Isossa-Britanniassa nauhoittivat aineistoa ensin filmikameralla ja sitten videokameralla. Myös Sacks ja Schegloff (1975/2002, Schegloff, 1984) käyttivät videoaineistoa tutkimuksissaan. Gail Jefferson oli mukana edesauttamassa videoanalyysin kehitystä osallistumalla Goodwinien ja Heathin datasessioihin ja tarjoamalla heille opastusta litteroinnissa, ensin Philadelphiassa, jossa Jefferson työskenteli tutkijatohtorina ja litteroijana

William Laboville, ja Englannissa, jossa Jefferson hoiti useita akateemisia tehtäviä (C. Goodwin, suullinen tieto kesäkuussa 2015 Baselissa). 2000-luvulla digitaalisten videotallenteiden käyttö ja multimodaalinen analyysi ovat kokeneet nousukauden, jota on kutsuttu vuorovaikutuksen tutkimuksen keholliseksi käännteeksi (Nevile, 2015), multimodaaliseksi käännteeksi tai visuaaliseksi käännteeksi (Mondada, 2014a, 2016).

Jeffersonilaisen puheen litteroinnin tapaan multimodaalinen litterointi suhteutuu keskusteluanalyysin perusolettamuksiin vuorovaikutuksellisuudesta, toiminnan muotoilusta selontekovelvollisuuden puitteissa, toiminnan ja sen resurssien ajallisesta ja sekventiaalisesta jäsentymisestä sekä tilansidonnaisuudesta seuraavasti:

- *Vuorovaikutuksellisuus*: Multimodaalisen litteraatin avulla pystytään muun muassa näyttämään, että hiljaisetkin läsnäolijat saattavat olla jatkuvasti osallisena tietyssä toiminnassa. He voivat osoittaa ymmärrystä, ymmärryksen puutetta ja eri- tai samanmielisyyttä puhumisen sijasta muilla tavoin.

- *Toiminnan ja resurssien yleinen selontekovelvollisuudenalaisuus*: Kielellisten ja muiden äänellisten resurssien lisäksi multimodaalisiin resursseihin kuuluvat kaikki mahdolliset keholliset yksityiskohdat, kuten eleet, katseet, kasvonilmeet, kehon asennot, kehon kierrot, liikkeet ja esineiden käyttö, joiden myötä toiminta tulee tilanteessa julkiseksi, ymmärrettäväksi ja osallistujien käsiteltäväksi. Jotkut näistä resursseista ovat konventionaalistuneita, toiset taas paikallisesti improvisoituja. Kieli ja puhe ovat keskeisiä tietyissä vuorovaikutuskonteksteissa, mutta toisinaan ne ovat sivuroolissa (Mondada, 2014a, 2019).

- *Ajallisuus ja sekventiaalisuus*: Eri multimodaalisia resursseja voidaan käyttää sekä samanaikaisesti että perättäisesti, toinen toistaan seuraten. Eri resurssit voivat tukea toisiaan mutta ne voivat olla myös erisuun-

taisia. Esimerkiksi osallistujan ele, katse ja askel voivat muodostaa yhtenäisen toimintakokonaisuuden, mutta osallistuja voi myös jatkaa aiempaa liikettä ja samalla orientoitua katseellaan jo uuteen toimintaan. Toiminnan ajoitus merkitään yleensä suhteessa puheen etenemiseen. Tämä ei tarkoita, että puheella olisi lähtökohtaisesti ensisijainen rooli suhteessa muihin vuorovaikutuksen resursseihin: niiden keskinäiset suhteet vaihtelevat sen mukaan, miten tilanne ja toiminta kulloinkin rakentuvat (Mondada, 2014a, 2019).

- *Indeksikaalisuus, tilannesidonaisuus:* Vuorovaikutustoiminnan resurssit ovat indeksikaalisia siinä mielessä, että niiden merkitys syntyy tilanteisesti osallistujien orientaation kautta. Resurssien paikalliseen merkitykseen vaikuttavat toimintatyyppi ja sen ekologia eli suhde ympäristöönsä. Esimerkiksi vastavuoroinen katse jäsentää yleisesti ottaen olennaisella tavalla kasvokkaista keskustelua mutta se voi olla vähemmän keskeinen monitoiminnan aikana (engl. *multiactivity*; Haddington, Keisanen, Mondada & Nevile, 2014; Haddington & Kääntä, 2011), kuten autolla ajaessa, jolloin osallistujat voivat toistensa sijaan katsoa pääosin tietä tai muuta ympäristöä. Ympäristöllä, esineillä ja teknologialla voi myös olla erityinen asema ammatillisissa, institutionaalisissa tilanteissa (Arminen, 2005; Arminen, Licoppe & Spagnoli, 2016; Drew & Heritage, 1992; Heath & Luff, 2000).

Vaikka multimodaalinen litterointi seuraa samoja lähtökohtia kuin pelkän puheen litterointi, on siinä myös erityispiirteensä. Jeffersonilaisiin konventioihin verraten multimodaalisuus asettaa litteroijalle uusia haasteita:

- Puheen litterointiin verrattuna multimodaalisen litteroinnin käytänteet ovat vasta vähitellen vakiintumassa. Niistä esimerkiksi Charles Goodwinin (1981) ja Rossanon (2012) kehittämiä tapoja katseen merkitsemiseen on käytetty laajemminkin. Tässä

artikkelissa esittelemme Mondadan (2007, 2014a, 2018) kehittämän multimodaalisen merkintäjärjestelmän, jota käytetään jo varsin yleisesti multimodaalisia vuorovaikutuksen ilmiöitä tarkastelevissa tutkimuksissa (esim. Haddington, Keisanen, Mondada & Nevile, 2014; Haddington, Mondada & Nevile, 2013).

- Yksittäisen puhujan kielellinen tuotos etenee lineaarisesti ja perättäisesti, minkä vastakohtana eri kehollisia resursseja voidaan käyttää yhtä aikaa. Lisäksi keholliset resurssit voivat esiintyä rinnakkain ilman että ne ovat keskenään synkronoituja.

- Puheen ja sen yksiköiden esittämiseen kirjoitettuna on olemassa vakiintuneita konventioita, mutta vastaavaa ei ole saatavilla kuvaamaan kehollista käyttäytymistä ja sen vähittäistä etenemistä, jonka vaiheet usein sulautuvat toisiinsa. Puheen litteroinnissa käytetään grafeemista, kunkin kielen ortografiaan perustuvaa esitystapaa (jossa kirjoitusasua tosin muokataan tapauskohtaisesti puheen foneettisia ja prosodisia piirteitä vastaavaksi), kun taas kehollisen käyttäytymisen litteroiminen perustuu sen tapauskohtaiseen kuvaamiseen.

- Puheen osalta on mahdollista litteroida kokonainen keskustelu jokseenkin kattavasti ja yhtenäisesti. Kehollisen toiminnan kohdalla tämä ei ole mahdollista, vaan multimodaalista litteraattia työstäessä on voimakkaammin valikoitava, mitä kuvataan ja missä määrin. Nämä valinnat pohjautuvat tallenteen ominaisuuksiin sekä siihen, mihin analyysissä keskitytään. Valikoivuutensa vuoksi multimodaalinen litteraatti tehdään yleensä vasta tietyn ilmiön kannalta analysoitavaksi valitusta katkelmasta, kun taas puhetta litteroidaan usein kauttaaltaan laajoista aineistoista.

- Käytettävien merkintöjen tilannekohtainen relevanssi on keskeistä myös puheen litteroinnissa. Merkintöjen tilannekohtaisuutta kuitenkin rajoittavat vakiintuneet kielen ja

puheen merkintätavat, jotka osaltaan ohjaavat sitä, mitä litteraatissa esitetään. Multimodaalisessa litteroinnissa puolestaan on tehtävä sitäkin enemmän päätöksiä hetki hetkeltä sen suhteen, minkä elementtien merkitseminen litteraattiin on olennaista juuri tässä tapauksessa. Tämän seurauksena litterointi on jatkuva tilannekohtaisten valintojen tekemistä – litteroitavia elementtejä ei voida määrittää ennalta litterointikonventioissa. Tilannekohtaisessa valintaprosessissa korostuu se, että kyse on aineiston *litteroinnista* osallistujalähtöisenä (engl. *emic*) käytäntönä, jossa pyritään seuraamaan osallistujien näkökulmaa ja huomioimaan tarkasti aineiston erityispiirteet. Se on eri asia kuin tutkijalähtöinen (engl. *etic*) aineiston *koodaus*, jossa tutkijan ennalta määrittämiä analyttisiä kategorioita sovelletaan aineistoon.

Kaikessa puhutun vuorovaikutuksen tutkimuksessa on tärkeää palata varsinaista analyysia tehtäessä itse aineistoon sen sijaan, että luotettaisiin pelkän litteraatin antamaan kuvaan aineistosta. Tämä on erityisen olennaista, kun tarkastellaan videotallennettuja multimodaalisia ilmiöitä, sillä edellä kuvattu multimodaalisen litteraatin valikoivuus tuottaa analyttisesti pidemmälle menevän tulkinnan aineistosta kuin puheen litteraatti.

Seuraavaksi esittelemme ja havainnollistamme Lorenza Mondadan (2003, 2007, 2014a, 2016) kehittämää merkintäjärjestelmää multimodaalisen vuorovaikutuksen litterointiin aineistokatkelman avulla. Merkintäjärjestelmä ammentaa aiemmista lähteistä esimerkiksi katseen (Goodwin, 1981), eleiden vaiheiden (Kendon, 2004) ja näiden yhdistämisen (Heath, 1986) merkinnässä muodostaen kokonaissysteemin, jonka avulla voidaan merkitä johdonmukaisesti paitsi tiettyjä, tavanomaisia vuorovaikutuksen elementtejä myös tilanteessa muotoutuvia kertaluontoisia ominaisuuksia. Yhdistämme litterointitavan esittelyssä kaksi erillistä mutta

toisiinsa monin tavoin kietoutuvaa näkökulmaa: miten litteraatin *merkintöjä* tuotetaan ja mitä *analyttisiä* teemoja merkintöjen myötä nousee esiin.

4 ESIMERKKIKATKELMA

Aloitamme esimerkkikatkelman käsittelyn yksittäisestä toiminnosta ja siihen liittyvistä eleistä. Sen jälkeen avaamme näkökulman toiminnon laajempaan sekventiaaliseen konteksiin ja lopulta toimintojen vaiheittaiseen multimodaaliseen jäsentymiseen. Etenemällä rajatusta täydempään kuvaukseen pyrimme johdattamaan lukijan litterointimerkistön käyttöön asteittain ja samalla havainnollistamaan multimodaalisen litteroinnin merkitystä vuorovaikutuksen analyysissä.

4.1 Tarkastelun kohteena kysymys ja osoittava ele

Käsittelemme seuraavaksi lyhyttä katkelmaa vuorovaikutustilanteesta, joka on videoitu suomalaisessa juustokaupassa.² Asiointilanteet tämän tyyppisissä myymälöissä ovat hedelmällisiä multimodaalisen vuorovaikutuksen tutkimuskohteita monestakin syystä. Kaupoissa on usein tiski, joka erottaa myyjän ja asiakkaan fyysisesti toisistaan. Tiskin vuoksi asiakas joutuu tyyppillisesti pyytämään myyjältä tuotteita. Tämä edellyttää monenlaista kehon, katseiden ja fyysisen toiminnan koordinoitua myyjän ja asiakkaan välillä sekä suhteessa heille epäsymmetrisesti saata-

² Artikkelin on toteutettu Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa ”Multimodality: Reconsidering language and action through embodiment” (projektinnumero 282931). Aineistokatkkelma on hankkeen aineistokorpuksesta, johon on tallennettu asiointitilanteita leipomoissa, juustokaupoissa ja kioskeissa Suomessa ja lukuisissa Euroopan kaupungeissa. Aineiston tallentamisesta on sovittu yhteistyössä kaupanpitäjien kanssa, ja asiakkailta on pyydetty kirjallinen suostumus videotallenteen käyttöön tutkimuksessa ja tutkimusjulkaisuissa.

villa oleviin tuotteisiin. Asiointitilanne on siis vuorovaikutuksen kannalta erilainen kuin esimerkiksi marketissa tai ruokakaupassa, jossa asiakkaat käsittelevät useimpia tuotteita itsenäisesti (esim. De Stefani, 2013). Kyseessä on myös kerrasta toiseen hyvin rutiininomaisten vaiheiden kautta etenevä institutionaalinen tilanne, jossa myyjän ja asiakkaan erilainen tietämys ja asema suhteessa käsiteltäviin tuotteisiin tulevat monin tavoin esiin vuorovaikutuksen edetessä.

Aloitamme katkelman tarkastelun (esim. 1) asiakkaan sanallisesta vuorosta, jossa hän esittää tuotetta koskevan kysymyksen. Tämän jälkeen (esim. 2 ja 3) käsittelemme kysymykseen liittyvää osoittavaa elettä ja myyjän multimodaalista vastausta. Lopuksi analysoimme vuorovaikutustapahtuman jäsentymistä laajemman toiminnallisen kontekstin valossa (esim. 4 ja 5).

Juustokaupassa asiakkaan nähtävillä on

laaja valikoima tuotteita, joiden joukosta hän valitsee yhden tai useamman itselleen sopivan ennen ostopäätöstä ja tuotteen pyytämistä myyjältä. Asiakas voi käyttää päätöksensä perustana ensinnäkin sitä, mitä hän voi päätellä tuotteista niiden ulkonäön, asettelun ja mahdollisesti esillä olevien nimilappujen perusteella. Sen lisäksi asiakas voi kysyä myyjältä lisätietoja tuotteista (ks. Harjunpää, Mondada & Svinhufvud, arvioitavana). Kysymyksiä voidaan esittää eri sekventiaalisissa asemissa: ennen pyyntöä tai nivoutuneena itse pyyntövuoroon, mutta myös vasta pyynnön esittämisen jälkeen. Kysymykset voivat koskea monenlaisia tuotteeseen liittyviä yksityiskohtia, esimerkiksi sen ainesosia tai valmistustapaa. Asiakkaat voivat kuitenkin kysyä myös yleisellä tasolla, “mikä” jokin on. Tällainen yleinen kysymys esiintyy aineistokatkelmassa, joka on tarkastelumme kohteena:

Esimerkki 1. (FRO_FIN_HEL_090216_CLI7_0.44.16)

01 ASI: tuota niin: mi- mikäs tuo (0.4) keltanen on.
02 MYY: ↑tää.

Asiakas esittää kysymyksen, jossa hän viittaa sanallisesti kylmätiskin lasin takana olevaan tuotteeseen demonstratiivipronominilla *tu* ja kuvailemalla sitä adjektiivilla *keltanen*. Silloin kun tuote ei ole asiakkaalle sellaisenaan tunnistettava, hän ei välttämättä voi viitata siihen tuotteen varsinaisella nimellä. Jotta kysymyksen kohde tulee ymmärrettäväksi myyjälle ja hän voisi vastata siihen, asiakkaan on kuitenkin yksilöitävä tiedonhaun kohteena oleva tuote muusta valikoimasta. Yksilöimisen keinona puhujat käyttävät sekä kielellisiä että kehollisia resursseja. He voivat esittää erilaisia objektin visuaalisesti havaittaviin piirteisiin perustuvia sanallisia kuva-

uksia, kuten puhuja tekee tässä esimerkissä kuvaamalla juuston väriä. Kyseinen juusto on voimakkaan värinen, oranssiin vivahtava, ja voi siten erottua ympäröivistä vaaleammista (vaikkakin keltasävysisistä) juustoista tämän kuvauksen perusteella.

Toinen olennainen tuotteiden identifiointinnissa esiintyvä kielenpiirre ovat deiktiset ilmaukset, kuten tässä esimerkissä adjektiivin edellä esiintyvä demonstratiivipronomini *tu*. Deiktisten ilmausten käyttö ja ymmärtäminen on keskeisesti multimodaalista. Se edellyttää vuorovaikutuksellisen tilan ja toisen osallistujan kehollisen orientaation havaitsemista ja siihen reagoimista (esim.

Hindmarsh & Heath, 2000). Demonstratiivipronomineilla ei ilmaista vain tarkoitteiden konkreettista paikkaa tilassa, esimerkiksi etäisyyttä puhujasta tai vastaanottajasta, vaan niillä jäsennetään meneillään olevaa toimintaa ja osallistujien vuorovaikutuksellista aseitoimista suhteessa toisiinsa (ks. Etelämäki, 2006; Laury, 1997; Seppänen, 1998). *Tuo* on tyypillisesti osoittava; tässä se kutsuu vastaanottajaa kohdistamaan huomionsa tarkoitteeseen puhujan välittömän pääsyn ulkopuolella, kuitenkin osallistujien jaksassa tulkintakehyksessä.³ *Tuon* liittymistä varsinaiseen keholliseen osoittavaan eleeseen pidetään tyypillisenä (esim. Larjavaara, 1990, s. 104). Demonstratiivien ja ylipäättään deiktisten ilmausten yhteys osoittaviin eleisiin onkin klassinen teema eleiden tutkimuksessa (Kendon, 2004, s. 199–224; Kita, 2003; McNeill, 1992). Myös esimerkkikatkelmassa sekä

³ *Tuon* (myös *toi*) ja muiden demonstratiivipronominien käytön piirteitä on määritelty niin spataalisesti, sosiaalis-kognitiivisesti kuin toiminnallisesti (Laury 1997, s. 62–77, Etelämäki 2006, s. 103–117, 132–134, ks. myös Larjavaara 1990, s. 104–105).

asiakas että myyjä osoittavat puheena olevaa tuotetta.

Asiakkaan osoittavaa elettä havainnollistaa pysäytyskuva videosta (Kuva 1) hetkellä, jona asiakas on juuri aloittamassa kysymystään. Kuvia voidaan käyttää litteroinnissa *ikonisena* merkintätapana liikkeen ja eleiden *tekstuaalisen* kuvauksen ohella. Kuvien avulla on myös mahdollista esitellä tila ja materiaallinen ympäristö, jossa toiminta tapahtuu. Tässä kuvassa näkyy osallistujien välissä oleva tiski ja kylmäkaappi, jossa tuotteet ovat ja joka vaikuttaa siihen, miten deiktiset eleet tuotetaan ja miten osallistujat asettuvat suhteessa toisiinsa. Palaamme jäljempänä siihen, miten kuvat yhdistetään litteraattiin.

Itse eleen ja eleeseen liittyvän puheen havainnoinnin lisäksi vuorovaikutuksen multimodaalisuuden huomioiminen edellyttää kehollisen toiminnan ajallisen etenemisen suhteuttamista muuhun meneillään olevaan toimintaan. Seuraavaksi tarkastelemme sitä, miten asiakkaan kysymyksen aikana tuottama osoittava ele suhteutuu hänen kielelliseen vuoroonsa, sekä myyjän multimodaalista

Kuva 1. Asiakkaan osoittava ele

vastausta. Mondadan litterointikonventioissa kunkin osallistujan eleitä merkitään eri symbolein. Tässä katkelmassa merkitsemme asi-

akkaan eleitä asteriskilla (*) ja myyjän eleitä plusmerkillä (+).

Esimerkki 2.

* ASIAKAS
+ MYYJÄ

```
01 ASI: tuo*ta niin: mi- mikäs* tuo * (0.3) +* (0.1)
          *.....*osoittaa*naputtaa lasia*,,, ->
myy                                     +....->
02 keltanen* +on.
          -->*
myy          -->+osoittaa->
03 MYY: ↑tää.+
          -->+ottaa juuston
```

Muodostaessaan kysymystä asiakas osoittaa etusormellaan juustoja lasin takana kylmätkissä. Hän alkaa nostaa kättään hetkellä, jolla hän on aloittanut partikkelin *tuota* lausumisen. Osoittavan käden sormi saavuttaa lasin pinnan juuri ennen kuin asiakas tuottaa demonstratiivipronominin *tuo*. Tämän jälkeen osoitus muotoutuu lasin naputtamiseksi, joka taas päättyy käden laskemiseen samalla kun asiakas tuottaa kuvauksen *keltanen*.

Esimerkkikatkelma havainnollistaa multimodaalisen litteroinnin kahta perustavaa elementtiä, liikkeiden ajallisuuden ja niiden laadun kuvaamista (ks. Mondada, 2018). Kehollinen toiminta eli eleet, katset, kehon asennot, askeleet ynnä muut voivat toteutua eri kehon osien asennon muutoksina, ja ne etenevät ajallisesti. Kehollisen liikkeen kulku (engl. *trajectory*) on kuvattu klassisessa eletutkimuksessa (Kendon, 1985) kolmesta vaiheesta koostuvaksi: Eleet sisältävät valmisteluvaiheen (engl. *preparation*) eli esimerkiksi käden vähittäisen ojentumisen kohti eleen tuottamista, eleen (engl. *gesture*) itsessään, jota voidaan ylläpitää jonkin aikaa, sekä ve-

täytymisvaiheen (engl. *retraction*), joka voi koostua esimerkiksi käden vähittäisestä paluusta alkuperäiseen asentoonsa eleen tuottamisen jälkeen. Asentoa, johon liikkunut kehonosa palaa eleen tuottamisen jälkeen, kutsutaan toisinaan lepo- tai kotiasennoksi (engl. *rest/home position*, Kendon, 2004, s. 108–126; Sacks & Schegloff, 1975/2002; Schegloff, 1984).

Liike ja yksittäiset liikeradat syntyvät ja kehittyvät tilanteisesti, ja niihin vaikuttavat monet satunnaiset olosuhteet, jotka voivat muun muassa johtaa liikkeen hetkelliseen keskeyttämiseen tai ennenaikaiseen päättämiseen. Myös liikkeen vaiheiden suhteellinen ajoitus, nopeus ja kesto vaihtelevat esimerkiksi niin, että osoittavassa eleessä voi olla pitkälinen valmisteluvaihe, vaikka itse ele on hyvin nopea, tai päinvastoin. Keskeistä on, miten liikkeen kulku suhteutuu muuhun meneillään olevan toiminnan etenemiseen, esimerkiksi eleen tuottajan itsensä tai toisen osallistujan liikkeisiin tai puheeseen. Nämä eri toimintojen virrat ovat ajallisesti koordinoituja: ne voivat tapahtua pääosin samanai-

kaisesti mutta silti alkaa ja loppua eri hetkillä, mikä tekee liikkeistä epäsynkronisia mutta silti täsmällisesti koordinoituja suhteessa toisiinsa.

Multimodaalisen toiminnan eteneminen on siis sekä samanaikaista että perättäistä (Mondada, 2016), ja siksi litteraatissa on olennaista merkitä liikkeiden ajoitus suhteessa toisiinsa. Esimerkiksi toiminnan määrittäminen aloittavaksi tai responsiiviseksi

vuorovaikutuskatkelman analyysissä riippuu osallistujien toiminnan keskinäisen ajallisen suhteen ja etenemisen tunnistamisesta. Tämän vuoksi litterointikonventioissa kuvataan tarkasti liikkeen alku- ja loppuhetki. Liikkeen vaiheiden kesto rajataan kehollisen toiminnan litterointirivillä kahden identtisen symbolin väliin, kuten esimerkissä tehtiin käyttämällä symbolia * asiakkaan liikkeille:

Esimerkki 3.

```
01 ASI:   tuo*ta niin: mi- mikäs* tuo   *(0.3)           *(0.1)
          *.....*osoittaa*naputtaa lasia*,,->
```

Samat symbolit merkitään puheen litterointiriville, jossa ne osoittavat liikkeen ja sen vaiheiden tarkkaa ajoitusta suhteessa puheeseen. Symbolit asetetaan puhe- ja eleriveillä allekkain, jotta niiden ilmentämä samanaikaisuus on helppo havaita. Esimerkkikatkelman litteraatissa muun muassa nähdään, että osoittavan eleen huippukohta on samanaikainen demonstratiivipronominin *tuo* kanssa. Liikkeen ajoituksen merkintä suhteessa puheeseen on erityisen tärkeää puheeseen kytkeytyvien eleiden kohdalla (Kendon, 1985; McNeill, 1992) tai kun kehollinen toiminta täydentää kielellisen vuoron (esim. Keevallik, 2013; Kärkkäinen & Keisanen, 2012), mutta myös yleisesti kaikessa kehon liikkeessä, joka esiintyy puheen lomassa.

Taukojen aikaisen toiminnan merkitseminen on usein tarpeen toimintasekvenssin kokonaisvaltaisen ymmärtämisen kannalta. Tässä esimerkissä lasin naputtaminen etusormella nivoutuu osaksi asiakkaan sanahakua, jossa hän hakee sopivaa kuvausta tietyn juuston yksilöimiseksi muiden joukosta. Vaikka kielellinen vuoro katkeaa demonstratiivin *tuo* jälkeen, toiminta siis etenee kehollisesti.

Lasin naputtaminen jatkaa kohteen osoittamista ja ennakoi tulevaa identifioivan kuvauksen tuottamista – se osoittaa, että asiakas ei ole vielä vienyt toimintaansa loppuun. Myyjä puolestaan alkaa reagoida kehollisesti (ks. rivetä 1-2) asiakkaan vuoroon jo ennen kuin vastaa mitään sanallisesti. Myyjä alkaa liikuttaa ylävartaloaan ja kättään juuri ennen kuin asiakas lopettaa lasin naputtamisen ja alkaa laskea kättään.

Vaikka puhe taukoo, tauon eri osien aikana kehollinen vuorovaikutustoiminta jäsentyi edelleen sekventiaalisesti. Jotta liikkeiden keskinäinen ajoitus saadaan näkyviin litteraatissa, voidaan puheessa esiintyvät tauot jakaa osiin. Puheen sijaan kehollista toimintaa merkitään suhteessa näihin tauossa erotettaviin ajallisiin koordinaatteihin. Esimerkin rivillä 1 asiakkaan puheessa esiintyvän tauon ensimmäisen (0.3 s) osan aikana asiakkaan osoitettava ele muuttuu lasia koskettavalla sormella osoittamisesta lasin naputukseksi, minkä jälkeen myyjä vastaa: hän alkaa nojautua kohti asiakkaan osoittavan eleen suuntaa, ja asiakas puolestaan alkaa laskea kättään. Tämä tapahtuu hieman (0.1 s) ennen kuin asiakas jatkaa

vuoroaan sanallisesti.

Osoitusten, kehon liikkeiden ja katseiden ajallisia yksityiskohtia merkitsemällä saadaan litteraatissa näkyviin prosessi, jonka myötä asiakas ja myyjä yksilöivät yhteisen huomion kohteen. Myyjä ei reagoi ainoastaan siihen, että asiakas yksilöi vuorossaan tuotteen sanallisella kuvauksella (*keltanen*). Jo aiemmin asiakkaan osoittava ele ja deiktinen ilmaus (*tu*) rajaavat *tarkastelualueen* (engl. *domain of scrutiny*; Goodwin, 1994), jolla haettava tuote sijaitsee. Myyjä orientoituu tarkastelualueeseen jo ennen kuin asiakas on tuottanut varsinaista yksittäisen tuotteen tunnistamisen mahdollistavaa kuvausta. Myyjä osoittaa tämän liikuttamalla kehoaan ja kättään tuohon suuntaan, valmistautuen siten tuotteen yksilöimiseen. Kun myyjä on siirtänyt kätensä juustojen kohdalle, asiakas on jo tuottanut yksilöivän kuvauksen ja siten myyjän saatavilla on tarpeeksi tietoa yksittäisen tuotteen tunnistamiseen. Myyjä osoittaa kyseistä tuotetta etusormellaan esittäessään demonstratiivipronominista koostuvan tarkistuskysymyksen (*tää*).

Asiakkaan ja myyjän toiminta siis muotoutuu vastavuoroisesti (refleksiivisesti) kielellisten vuorojen edetessä ja niiden aikana, ei ainoastaan vuoro toisensa jälkeen (ks. Mondada, 2016). Jotta tämä tulisi näkyväksi litteraatissa, on tärkeää merkitä kehollisen toiminnan ajoitus ei vain suhteessa puheeseen vaan suhteessa muuhun keholliseen toimintaan sekä hetkiin, joihin ei esiinny puhetta.

Ajoituksen lisäksi liikkeillä on tietty muoto tai laatu. Laatu tekee liikkeistä osallistujille merkityksellisiä, ja tämän myötä itse toiminnasta tulee tunnistettavaa ja selontekovelvollisuuden alaista (Garfinkel, 1967; Heritage, 1984/1996; Robinson, 2016). Liikkeiden laadun osuus toiminnan rakentamisessa ymmärrettäväksi asettaa vaatimuksia liikkeen yksityiskohtien kuvaamiselle ja analyttiselle tarkastelulle. Liikkeiden kuvauksella tavoit-

tellaan paitsi keskeisten kehollisten tekojen merkintää myös sen osoittamista, mitä vastaanottaja voi havaita tilanteessa – siis osallistujalähtöistä näkökulmaa aineiston vuorovaikutuksellisiin ilmiöihin. Keskustelunanalyttisen viitekehyksen mukaisesti kuvauksessa vältetään osallistujien intenttioiden tai kognitiivisten tilojen määrittämistä (kuten “yrittää tavoittaa juomalasia”), mutta yhtä lailla vältetään toiminnan redusoimista fysiologisiin yksityiskohtiin (kuten “siirtää sormea 45° oikealle”).

Liikkeet voivat toteutua yleisesti tunnistettavina eleinä, esimerkiksi osoittavana eleenä, mutta niillä voi myös olla tapauskohtaisia ominaisuuksia, kuten sormella, kynällä tai ojennetulla käsivarrella osoittaminen. Näiden kuvaamisessa on kyse nimenomaisesti multimodaalisesta yksittäisen tilanteen *litteroinnista* sen sijaan, että aineistosta *koodattaisiin* ennalta määrättyjä multimodaalisia piirteitä. Esimerkin 2 osoittavissa eleissä voidaan muun muassa havaita ne tapauskohtaiset ominaisuudet, että asiakkaan ele muuntuu lyhyeksi sarjaksi naputuksia vitriinin lasipintaan, ja myyjän osoitus – jolla hän vastaa asiakkaan toimintaan – muuntuu osoitetun tuotteen nostamiseksi esiin kylmakaapin sisältä.

Yksi käytännön rajoite, joka ohjaa litteraatin merkintöjä ja tapauskohtaisten piirteiden esittämistä, on niiden viemä tila. Litteraatin asettelussa multimodaaliseen kuvaukseen käytettävissä oleva tila on rajallinen, ja siihen vaikuttavat myös tutkimusjulkaisujen erilaiset toimitukselliset linjaukset. Tämä ohjaa käyttämään lyhyitä ilmaisuja, ja lisäksi on tarpeen pitää visuaalinen ilme selkeänä ja helposti seurattavana. Näin syntyviä lyhyitä kuvauksia voidaan kuitenkin täydentää itse analyysitekstissä. Litteraatin merkinnät toimivatkin eräänlaisina ohjeviittoina sellaisten piirteiden havainnointiin, joita voidaan käsitellä itse litteraattimerkintää seikkaperäisemmin muualla analyysissä.

4.2 Toimintalinjan muutos laajemman kontekstin ja toiminnan multimodaalisuuden valossa

Vuorovaikutuksen tutkimuksessa yksittäisen vuoron analysointi ei yleensä riitä, vaan kielellistä ja kehollista toimintaa on tutkittava suhteessa laajempaan toiminnalliseen ympäristöön (ks. esim. Sorjonen & Raevaara, 2006,

s. 22–23). Seuraavaksi siirrymme tarkastelemaan katkelmamme kysymyksen ja siihen liittyvän osoittavan eleen laajempaa toiminnallista kontekstia, minkä jälkeen analysoimme toiminnan etenemistä multimodaalisesti.

Ensiksi laajennamme katkelmaa asiakkaan kysymyksestä sen laajempaan sekventiaaliin ympäristöön.

Esimerkki 4.

```
((myyjä pakkaa juustoa))
01          (0.6)
02 MYY:    ↑noin.
03          (0.7)
04 ASI:    .h:[::
05 MYY:    [.hh haluatko muovikassin.
06          (0.2)
07 MYY:    >tai< haluatko jotain muuta vielä.
08 ASI:    joo haluan. tuota niin: mi-
09          mikäs tuo (0.4) keltanen on.
10 MYY:    ↑tää.
11          (0.8)
12 MYY:    le marçaire.
```

Laajemmasta katkelmasta voidaan ensinnäkin havaita, millaisessa kohdassa asiointikeskustelua asiakas esittää kysymyksensä (r. 8–9 *tuota niin: mi- mikäs tuo keltanen on*): myyjä on vain hetkeä aiemmin orientoitunut edellisen toiminnan loppuunsaattamiseen ja asioinnin päättämiseen. Katkelman alussa myyjä pakkaa asiakkaan valitsemaa juustoa paperipussiin. Sitten hän tuottaa vuoron ↑*noin* (r. 2) ja tiedustelee, haluaako asiakas muovikassin ostoksilleen (r. 5). Tuotteen pakkaaminen, myyjän *noin*, jonka voi ajatella toteuttavan samankaltaista tehtävää kuin *ole hyvä*, sekä tiedustelu muovikassin tarpeesta osoittavat, että myyjä orientoituu edellisen pyyntösekvenssin ja koko asiointitilanteen

päättämiseen. Vuoroaan seuraavaan lyhyen tauon (r. 6) jälkeen myyjä kuitenkin muuttaa suuntautumistaan asiointitilanteen loppuunviemisestä mahdolliseen uuteen pyyntöön tiedustelemalla >*tai*< *haluatko jotain muuta vielä* (r.7). Vastausvuorossaan asiakas puolestaan esittää tuotetta koskevan kysymyksen, jota edellä jo tarkastelimme. Asiakkaan kysymys siis esiintyy kohdassa, jossa toimintalinja vaihtuu asiointitilanteen loppuunviemisestä uuden pyynnön esittämiseen.

Keskusteluanalyyttistä metodia seuraten voidaan esittää ainakin kaksi vaihtoehtoista tulkintaa toiminnan etenemisestä ja siitä, mikä saa myyjän muuttamaan orientaatiotaan ja kutsumaan uutta pyyntöä. Yksi

mahdollinen tulkinta perustuu siihen, että myyjän ensimmäistä kysymystä (r. 5) seuraa tauko. Voidaan katsoa, että myyjä käsittelee taukoa vastauksen puuttumisena tai ongelmallisuutena, joka vaatii kysymyksen uudelleenmuotoilua tai vaihtoehdon tarjoamista. Rivin 6 tauko on kuitenkin vain hieman mikrotaukoa pidempi, 0.2 sekuntia, mikä ei vielä kovin vahvasti viittaa ongelmallisuuteen tai siihen, että vastausta ei ole lainkaan tulossa. Toinen mahdollinen tulkinta perustuisi näkemykseen, että rivin 7 vuoro on lähtökohtaisesti disjunkttiiviseksi muotoillun kysymyksen jälkimmäinen osa. Myyjän molemmat kysymykset ovat vaihtoehtokysymyksiä, joista jälkimmäisen hän liittää edeltävään kysymysvuoroonsa rinnastuskonjunktioilla *tai*. Disjunkttiivisuusanalyysille ei kuitenkaan löydy tukea: vaikka konjunktio liittää vuoron aiemman jatkoksi, konjunktin valinta ohjaa tulkitsemaan vuoron kysymyksenä, joka korvaa edellisen kysymyksen sen sijaan, että se jatkaisi edellistä vuoroa muokaten sen kaksiosaiseksi disjunkttiivisesti kysymykseksi, siis tiedustelisi valintaa kahden vaihtoehdon välillä. Disjunkttiivisten kysymysten vaihtoehtoja yhdistää tyypillisesti *vai*-konjunktio (esim. ISK §1679, 1689), kun taas *tai* on tyypillinen itsekorjauksen partikkeli (esim. ISK §862). Myös myyjän vuoron lopussa tuottama *vielä* viittaa siihen, että vuoro pikemminkin suuntautuu toiminnan ennakoimattomaan jatkumiseen kuin esittää disjunkttiivisen kysymyksen jälkimmäisen vaihtoehdon. Mainitut piirteet eivät kuitenkaan vielä riitä osoittamaan, miten toimintalinjan muutos syntyy.

Tarkennetaan vielä siihen, miten asiakkaan vuoro (*joo haluan. tuota niin: mi- mikäs tuo (0.4) keltanen on.*; r. 8–9) suhteutuu vastauksena myyjän vuoroon. Myyjän vuoro (>*tai*< *haluatko jotain muuta vielä.*) on muodoltaan vaihtoehtokysymys eli hakee myöntävää tai kieltävää vastausta, mutta tässä se tekee odotuksenmukaiseksi myös sisällöllisen tiedon

antamisen, ja siten toimittaa hakukysymykselle tyypillistä tehtävää. Kysymys on siis tuotettu kaksijakoisena toimintona (engl. *double-barreled action*; esim. Schegloff, 2007, s. 76), jossa yhdeksi toiminnaksi muotoiltu vuoro toteuttaa samanaikaisesti toista toimintaa: kysymyksellään myyjä tiedustelee asiakkaan halua ostaa vielä muuta mutta tarjoaa tälle samalla myös paikan kertoa, mitä hän haluaa. Asiakkaan vuoron ensimmäinen osa (*joo haluan.*) seuraa välittömästi myyjän vaihtoehtokysymystä ja vastaa siihen myöntävästi. Kaksijakoisiin kysymyksiin tulee tyypillisesti kahdesta vuoron rakenneyksiköstä koostuva vastaus: vuoron alkuosa vastaa kysymyksen muotoiluun ja jälkimmäinen osa sen toteuttamaan toiseen toimintaan (Schegloff, mp.). Näin tapahtuu myös tässä katkelmassa. Asiakkaan vuoron alkuosa (*joo haluan.*) vastaa myyjän vaihtoehtokysymyksen muodolliseen projektioon, siis myöntävän tai kieltävän vastauksen tuottamiseen, ja loppuosa ilmaisee, mistä tuotteesta asiakas on kiinnostunut. Epäröivä jatko (*tuota niin:*) kuitenkin ennakoi sitä, että pyyntöä ei tuoteta suoraan – pyynnön sijaan seuraakin lisätietoa hakeva kysymys. Kysymyksestä kuitenkin ilmenee myös se, mistä tuotteesta asiakas on kiinnostunut.

Puhetta tarkastelemalla voidaan siis havaita, että asiakas ei vastaa myyjän aloittamaan siirtymään kohti asioinnin päättymistä vaan lopulta molemmat suuntautuvat mahdolliseen uuteen pyyntöön ja että myyjän vuoro luo paikan asiakkaan tiedustelulle tuotteesta. Kuitenkin vasta multimodaalisia piirteitä havainnoimalla voidaan tarkemmin osoittaa, millä perusteella myyjä muuttaa orientaationsa toiminnan päättymisestä siihen, että asiakas voisi mahdollisesti ostaa vielä muutakin. Lisäämme katkelmaan seuraavaksi kehollisen toiminnan litteraation ja esittelemme tarkemmin siinä käytetyt merkinätävät.

Esimerkki 5.

+ myy oikea käsi
 ± myy vasen käsi
 † myy katse
 ‡ myy kasvonilmeet
 * asi oikea käsi
 • asi katse
 ∅ asi kasvonilmeet

01 (0.6) +
 myy >>pakkaa+asettaa pussin->
 myy >>hymyilee->
 02 MYY: †n^ooin.
 asi ∅hymyilee->
 03 (0.3)∅•(0.2)+(0.2)
 asi ->∅
 asi •.....->
 myy ->+tökkää pussia->
 04 ASI: .h:•[::
 05 MYY: [.h†h+ ‡haluatko+ muovikassin.
 asi ->•katsoo tuotteita->
 myy †katsoo ASI->
 myy ->+,,,,,,,,,,,,+
 myy ->‡
 06 (0.2)
 07 MYY: †>t•ai< haluatko jotain• mututa vielä.‡•
 ‡avokämmen-ele-----‡,,,,,,,,,,,,‡
 asi ->•vilkaisee tiskille-•katsoo juustoja->>
 08 ASI: joo haluan. tuo*ta niin: # tmi- †
 *.....->
 myy ->†.....†katsoo juustoja->>
 kuv #kuva2
 09 mikäs* tuo # *(0.3)+ *(0.1) keltanen** on.
 ->*osoittaa*naputtaa*,,,,,,,,,,,,*
 myy +.....+osoittaa->
 kuv #kuva3

Kuva 2

Kuva 3

10 MYY: †tää.+
 ->+,,->
 11 (0.2)+(0.6)
 myy ->+tarttuu juustoon->>
 12 MYY: le marcaire.

Litteraatissa on merkitty kummankin osapuolen useita erilaisia liikkeitä, kukin erikseen omalle rivilleen. Ajallisuuden suhteen merkinnät noudattavat samoja periaatteita kuin aiemmassa esimerkissä: kaikki liikkeet on merkitty suhteessa toisiinsa ja suhteessa puheeseen, jotta on selvää, miten toiminnot seuraavat toisiaan ja mikä niiden keskinäinen järjestys on. Tässä katkelmassa on kuitenkin myös joitain uusia merkintätapoja. Ensinnäkin jo ennen katkelman alkua meneillään oleva toiminta on merkitty katkelman alkuun kahdella suuremmuusmerkillä >>. Esimerkiksi rivillä 1 tämä merkintä osoittaa, että myyjä pakkaa edellistä ostosta jo ennen katkelman alkua. Samalla tavoin katkelman lopussa tietyt liikkeet voivat jatkaa litteroitua katkelmaa kauemmin. Nämä merkitään kaksinkertaisella nuolella ->>. Katkelman rivillä 11 myyjä tarttuu juustoon ja käsittelee sitä tiskin yllä litteraatin päättymiskohtaan (r. 12) asti ja myös sen jälkeen.

Katkelmasta nähdään myös toinen kirjallisen merkintätavan rajoitteiden aiheuttama käytänne: Tietyllä rivillä alkavat toiminnot eivät välttämättä pääty samalla rivillä vaan jatkuvat seuraaville riveille. Merkintätapa pysyy samana, eli liike tapahtuu kahden samanlaisen symbolin välissä (aivan kuten asiakkaan toiminta *osoittaa* rivillä 9), mutta tässä tapauksessa symbolit esiintyvät eri riveillä. Tällöin liikkeen alkukohdan ja kuvauksen jälkeen merkitään nuoli (myyjän toiminta +osoittaa-> rivillä 9). Uusi samanlainen symboli toisella rivillä osoittaa jälleen toiminnan päättymisen, ja sitä edeltää nuoli (->+ rivillä 10). Merkintätapa siis ohjaa seuraamaan nuolta siihen asti, kunnes sama symboli esiintyy uudelleen. Tästä syystä tärkeäksi muodostuu myös kolmas käytänne, jonka mukaan erilaiset liikkeet merkitään erilaisilla symboleilla. Näin pyritään välttämään merkintöjen sekoittuminen tilanteissa, joissa useita nuolia on auki samanaikaisesti. Esimerkiksi

tässä katkelmassa asiakkaan käden liikkeiden symbolina on *, asiakkaan katseen symbolina •, asiakkaan kasvoniilmeiden symbolina ø ja niin edelleen. Vastaavasti myyjän oikean käden liikkeiden symbolina on +, myyjän katseen symbolina † ja niin edelleen. Kulloinkin käytettyjä symboleja tai niiden lukumäärää ei ole määrätty etukäteen, vaan ne määräytyvät kulloisenkin tarpeen mukaan. Litteraatin luettavuuden vuoksi kunkin osallistujan liikkeiden merkintään kannattaa käyttää toisiaan muistuttavia symboleja (esim. *, • yhdelle ja +, † toiselle osallistujalle).

Neljäs merkintöihin liittyvä, jo edellä puheena ollut käytänne on, että liikkeiden ajoitusta ei merkitä ainoastaan suhteessa puheeseen (kuten tässä riveillä 2, 4–5 ja 8–10) vaan myös suhteessa puheessa mahdollisesti esiintyviin taukoihin. Kuten rivillä 3 näkyy, 0.7 sekunnin mittaisen tauon aikana alkaa ja päättyy useita liikkeitä, kukin tietyllä hetkellä tauon aikana (ks. myös rivejä 9 ja 11). Tauko jaetaan tämän vuoksi pienempiin yksiköihin, jotka määrittävät kehollisen toiminnan vaiheiden mukaan. Näin litteraatissa tulee näkyviin se, että tauko koostuu todellisuudessa useista toisiaan seuraavista hetkistä. Tilanteissa, joissa osallistujien toiminta ei perustu niinkään puhuttuun vuorovaikutukseen vaan sanattomaan, fyysiseen toimintaan, kehollinen toiminta voidaan edelleen merkitä suhteessa hiljaisiin jaksoihin, mutta on myös mahdollista tehdä päinvastoin ja suhteuttaa puhe systemaattisesti keholliseen toimintaan (äänettömän kehollisen toiminnan litteroinnista ks. Mondada 2019). Litterointijärjestelmää voi käyttää molemmissa tapauksissa. Lopullinen ajallinen esitystapa riippuu tarkasteltavasta toiminnasta sekä siitä, millainen rooli puheella siinä on.

Tämän litteraatin avulla saadaan entistä tarkempi kuva osallistujien toiminnasta ja vuorovaikutuksen etenemisestä. Edellisessä esimerkissäkin totesimme, että katkelmaan

tultaessa myyjä on pakkaamassa tuotetta pussiin. Esimerkin 5 litteraatti näyttää lisäksi muun muassa sen, että pakatessaan tuotetta, asettaessaan sen tiskille ja tuottaessaan vuoron \uparrow *noin* myyjä myös hymyilee asiakkaalle. Myyjän vuoron ja sitä seuraavan tauon aikana asiakas puolestaan vastaa myyjän hymyyn (r. 2–3) ja näyttää siten hetken ajan yhtyvän myyjän toimintaan, joka suuntautuu tilanteen loppuunsaattamiseen. Pian asiakas kuitenkin päättää hymyilyn ja kääntää huomionsa toisaalle.

Multimodaalisen analyysin myötä toimintalinjan muutoksen keskeiseksi tekijäksi nousee asiakkaan kehollinen toiminta. Jo puheen litteraatti näytti, että asiakas on hetkeä aiemmin (r. 4) hengittänyt hiljaa sisään, mikä ennakoi puheen tuottamista. Se ei kuitenkaan osoita, mihin toimintaan alkava vuoro liittyy. Multimodaalinen litteraatti sen sijaan tuo näkyviin, että asiakas on sisäänhengityksen aikana kääntämässä katsettaan kylmätiskissä oleviin tuotteisiin. Myyjä ei todennäköisesti heti havaitse asiakkaan katsetta, sillä hän ei ole vielä kääntänyt katsettaan kohti asiakasta. Sen sijaan hän tarjoaa muovikassia. Tässä vaiheessa asiakas on siis jo orientoitunut uuteen pyyntöön mutta myyjä yhä asioinnin päättämiseen. Vuoronsa aikana myyjä voi kuitenkin havaita, että asiakas katsoo kohti tuotteita (r. 5). Sisäänhengityksen aikana alkanut ja katkelman loppuun ylläpidetty katseen suuntaaminen kohti kylmätiskin juustoja osoittaa asiakkaan alkavan toiminnan kohteen. Kuten mainittua, asiakas ei myöskään heti vastaa muovikassin tarjoamiseen (r. 6). Multimodaalisten piirteiden tarkastelu siis osoittaa, että myyjän sanallinen vuoro, jolla hän suuntautuu toimintalinjan muutokseen (asioinnin päättymisestä uuden tuotteen pyytämiseen), osoittaa hänen tulkintaansa asiakkaan kehollisesta toiminnasta ja vastaa siihen. Uudella kysymyksellään (r. 7) myyjä orientoituu asioinnin jatkumiseen tavalla,

jonka asiakkaan kehollinen orientaatio kohti juustotiskin tuotteita tekee sillä hetkellä relevantiksi.

Myyjä myös vastaa asiakkaan toimintaan multimodaalisesti. Samanaikaisesti uutta pyyntöä kutsuvan kysymyksen aikana myyjä pyöräyttää vasenta kättään päätyen niin sanottuun avokämmen-eleeseen. Streekin (2009, s. 182–187; ks. myös Peräkylä, 2016, s. 73–74) mukaan tällainen ele liittyy usein vuoron päättämiseen kutsuen puhujan vaihtumista ja vastausta. Asiakas vastaa (r. 8), ja samaan aikaan kun hänen vuoronsa etenee kysymyksen tuottamiseen (*tuota niin*), hän alkaa osoittaa juuston suuntaan. Käsittelimme osoitusta jo esimerkissä 2 edellä. Tuon katkelman yhteydessä tarkastelimme vain puhetta ja osoittamista. Kun tarkasteltavaksi otetaan myös katse, voidaan tehdä tärkeä havainto: vaikka myyjä vastaa toimintaan suullisesti vasta asiakkaan kysymyksen jälkeen (r. 10 ja 12), hän alkaa siirtää katsettaan juustoja kohti jo siinä vaiheessa, kun asiakas on vasta aloittamassa kysymyksen tuottamista eikä ole vielä kielellisesti viitannut tuotteisiin (r. 8). Toisin sanoen myyjä seuraa asiakkaan katseen tai osoittavan eleen suuntaa. Kuten jo esimerkin 2 kohdalla näytettiin, asiakkaan vuoron loppupuolella myyjä alkaa myös liikuttaa kättään kohti juustoja niin, että liikkeestä muodostuu osoittava ele. Vaikka puhe jäsenyy tyypillisiksi toisiaan perättäin seuraaviksi vuoroiksi, myyjä vastaa katseellaan ja muulla kehollisella toiminnallaan asiakkaan toimintaan vähittäin jo tämän vuoron kuluessa tavalla, joka on asiakkaan nähtävissä.

Puheen lisäksi tapahtuu siis monenlaisia asioita, joilla on vuorovaikutuksellisia seurauksia ja jotka myös jäsenyvät sekventiaalisesti. Hymyilyn, katseiden ja osoittamisen lisäksi yksi keskeinen kehollinen toiminta katkelman alussa on juuston pakkaaminen paperipussiin. Sekin koostuu useasta erillisestä vaiheesta, joiden suhde puheeseen on osoi-

tettu litteraatissa: myyjä pakkaa pussin (r. 1), asettaa sen tiskille samalla kun tuottaa suullisen vuoron (r. 2–3), tökkää hieman tiskillä olevaa pussia asiakkaan suuntaan (r. 3) sekä vetää kätensä takaisin (r. 4). Tämä sinällään pieni liikkeellinen yksityiskohta (tuotteen siirtäminen hieman asiakasta kohti) toistuu vastaavissa asiointitilanteissa varsin usein. Se tekee seuraavan toiminnan (sen, että asiakas ottaa tuotteen) relevantiksi ja samalla siis merkitsee edellisen toiminnan päättyneeksi.

Myyjän osoittavasta eleestä voidaan tehdä vielä yksi huomio. Myyjä alkaa osoittaa juustoja jo asiakkaan kysymysvuoron (r. 9) aikana, ja tämän lisäksi myyjän käden liike kiihtyy asiakkaan kuvatessa tuotteen väriä adjektiivilla *keltanen*. Liikkeen muutoksen voidaan tulkita liittyvän siihen, että vuoron edetessä myyjä on tunnistanut tuotteen, johon asiakas viittaa. Kun myyjä sitten itse osoittaa tuotetta ja esittää ymmärrysehdokkaan (r. 10) (esim. Lilja, 2010, s. 138–142), hän ei katso enää asiakkaaseen eikä näytä varsinaisesti odottavan tältä vastausta. Ymmärrysehdokas tarjoaa paikan korjaukselle ja vähintäänkin kutsuu vahvistusta, mutta tässä tapauksessa vastauksen puuttumista ei käsitellä ongelmallisena. Nämä piirteet yhdessä osoittavan eleen nopeutumisen kanssa vahvistavat vaikutelmaa siitä, että myyjä on tunnistanut tuotteen jo edellisen vuoron aikana. Osoittavan eleen kiihtyminen on esimerkki rajatapauksesta siinä, miten olennaista kaikkia yksityiskohtia on merkitä litteraattiin. Jos halutaan analysoida erityisesti liikkeiden nopeutta, kiihtymistä tai rytmiä, niille voi olla tarpeen valita tarkempi merkintätapa. Sen sijaan jos ilmiö ei ole tarkemman analyysin kohteena, on perusteltua jättää tämän tapaiset yksityiskohdat (siis esimerkiksi liikkeen vaiheiden väliset ja sisäiset nopeuden vaihtelut) merkitsemättä.

Tässä esimerkissä olemme käyttäneet pysäytyskuvia (kuvat 2 ja 3 yllä) esittämään asiakkaan osoittavan eleen vaiheittaista etene-

mistä ja myyjän orientaatiota siihen katseella. Kuva tarjoaa visualisoinnin kehollisesta toiminnasta suhteessa ympäristöönsä, vaikka liikettä sinänsä ei voida vangita staattiseen kuvaan. Kuvien avulla voidaan kuitenkin näyttää liikkeen muoto pääpiirteittäin ja sen suhde esimerkiksi muihin liikkeisiin, kehojen asentoihin ja asemiin, muiden osallistujien katseisiin, materiaaliseen ympäristöön ja keskeisiin huomion kohteisiin. Kuvien käyttö voi siis monin tavoin rikastuttaa muuten tekstiin perustuvia litteraatteja. Kuvilla ja tekstillä on toisiaan täydentävät tehtävät: kuvilla voidaan esittää tarkemmin liikkeiden muoto, kun taas tekstuaalisesti voidaan esittää niiden tarkka ajoitus. Kuvakaappaus esittää tietyn hetken toiminnan etenemisessä, ja niinpä se sijoitetaan ajallisesti tarkalleen suhteessa muihin litteraatin merkintöihin. Kuva ajoitetaan samalla tavalla kuin liikkeet ylipäättään, asettamalla kuvan symboli (ristikkomerkki #) puheen litterointiriville juuri siihen kohtaan, jossa kuva on otettu suhteessa puheen (tai tauoiksi merkityn ajan) etenemiseen. Kuvien valintaan vaikuttavat analyysin tarpeiden lisäksi monet tekijät, muun muassa julkaisutekniset rajoitteet.

Tässä artikkelissa olemme edenneet yksittäisen toiminnon tarkastelusta (esim. 1) ensin siihen liittyvien eleiden merkintään (esim. 2 ja 3), sitten laajempaan sekventiaaliseen kontekstiin (esim. 4) ja lopulta täyteen multimodaaliseen kuvaukseen (esim. 5). Pyrkimyksemme on näin ollut havainnollistaa litteroinnin ja analyysin kietoutumista yhteen sekä toisaalta esitellä vaihteittain erilaisia multimodaalisen litteroinnin merkintätapoja. Valittu lähestymistapa liittyy artikkelin erityisiin tavoitteisiin, kun taas varsinaisessa multimodaalisessa keskustelunanalyttisessä litteroinnissa pyritään alusta lähtien ottamaan laajempi toimintakonteksti huomioon samaan tapaan kuin esimerkissä 5.

5 LOPUKSI

Tavoitteenamme tässä artikkelissa on ollut ensinnäkin osoittaa litteroinnin *analyttinen* merkitys. Litterointi on aina eräänlaista alustavaa analyysia, joka on tiiviisti sidoksissa keskustelunanalyysin teoreettis-metodologisiin lähtökohtiin. Toinen tavoitteemme on ollut esitellä ja havainnollistaa yhden multimodaalisen merkintäjärjestelmän käyttöä, ei vain teknisenä toimenpiteenä vaan sen kannalta, miten se nojaa keskustelunanalyttisen tutkimuksen lähtökohtiin ja ylläpitää niitä toimien analyysin tukena. Vaikka multimodaalinen litterointi on väistämättä tilannekohtaista ja valikoivaa, sen tulisi noudattaa johdonmukaisia ja tutkimuksen näkökulmasta perusteltuja merkintätapoja. Näiden litterointikonventioiden avulla pystytään esittämään johdonmukaisesti sellaisia vuorovaikutuksen yksityiskohtia ajallisine ja laadullisine piirteineen, jotka ovat keskustelunanalyttisessä tarkastelussa olennaisia ja perusteltuja. Samalla multimodaalisuuden tarkastelu asettaa kuitenkin myös erityisiä haasteita litteroinnille. Tässä artikkelissa olemme esitelleet suomenkieliselle yleisölle Mondadan kehittämän litterointijärjestelmän, jota hyödynnetään yhä useammassa keskustelunanalyttisissä tutkimuksissa ja joka pyrkii myös tarjoamaan reflektiivisen lähestymistavan litterointiin ja multimodaalisuuteen keskustelunanalyysin saralla.

Yksi tämän litterointitavan lähtökohdista ja multimodaalisuuden keskeisistä piirteistä on sen ajallisuus. Multimodaalisessa litteroinnissa huomioitavat ajalliset piirteet liittyvät sekä toiminnan rakentumiseen kokonaisuutena että yksittäisten resurssien esiintymiseen ja ympäristöön, jotka ovat eri tavoin yhteydessä toisiinsa. Ele alkaa usein jo ennen suullista vuoroa, esimerkiksi kun vastaus alkaa nyökäyksellä ennen kuin siihen liittyy suullinen *jo*. Kehollinen toiminta voi olla ajallisesti kiinteästi yhteydessä puheeseen, mutta se voi

olla myös puheen suhteen autonomista vuorovaikutustoimintaa. Artikkelissa esitellyt litterointikonventiot tekevät tämän vaihtelun näkyväksi, ja niitä on mahdollista käyttää joustavasti erilaisissa tapauksissa.

Toiseksi multimodaalinen litteraatti pyrkii kuvaamaan tilanteisesti relevantteja vuorovaikutusresursseja siten kuin osallistujien voidaan havaita hyödyntävän niitä. Osallistujat valjastavat erilaisia resursseja käyttöönsä tilanteesta toiseen vaihtelevin tavoin, eikä näiden resurssien joukkoa tai niiden merkinnän tarvetta siksi voida kattavasti määritellä litterointikonventioissa. Tietyn resurssin tilanteinen relevanssi tulee osoitetuksi erityisesti siinä, mitä vuorovaikutuksessa seuraavaksi tapahtuu ja miten jokin seuraava teko vastaa edeltävään. Tilanteinen relevanssi voi tulla näkyviin osallistujien kehollisessa orientaatioissa tuota elementtiä kohtaan – tyypillisesti siten, että osallistuja katsoo sitä kohti. Tämän vuoksi erityisesti katseiden merkitseminen suhteessa meneillään olevaan toimintaan on litteroinnissa tärkeää.

Litteroinnissa tehdään jatkuvasti valintoja sen suhteen, mitä kussakin kohdassa merkitään ja millä tarkkuudella. Tämä valikointi ei kuitenkaan ole satunnaista. Analyttisesti perustellut litterointikonventiot auttavat pitämään yllä johdonmukaista lähestymistapaa kuvattaviin vuorovaikutuksen ilmiöihin. Systemaattista suhdetta kuvattavan ilmiön ja sen merkitsemisen välillä ei kuitenkaan yleensä saavuteta vielä aineiston ensimmäisellä litterointikerralla. Yleensä litterointi tapahtuu useassa vaiheessa, jossa ensimmäisenä tuotetaan karkea litteraatti ja sitten haluttuihin ilmiöihin keskittyvä litteraatti, jonka avulla tarkistetaan ja tarkennetaan ymmärrystä itse ilmiöstä. Viime kädessä litteraattia muokataan julkaisukanavan tarpeiden ja rajoitteiden mukaan kohdeyleisölle sopivaksi.

Tässä artikkelissa litterointia on käsitelty yhden aineistokatkelman pohjalta. Muissa

yhteyksissä esiin nousee lisähaasteita, kuten se, miten monimuotoisten multimodaalisten ilmiöiden analyysin johdonmukaisuutta ja toistettavuutta voidaan vahvistaa koostamalla niistä keskustelunanalyttisiä kokoelmia. Kokoelmien teko on työvaihe ja metodi, jolla keskustelunanalyttisiä havaintoja testataan ja ryhmitellään tapausten keskinäiseen vertailuun perustuen. Multimodaalisten ilmiöiden tarkan litteroinnin avulla voidaan saada näkyviin multimodaalisia ”hahmoja” (*multimodal gestalt*; Mondada, 2014a) eli useamman eri piirteen järjestyneitä, toistuvia yhteisesiintymiä. Esitelty merkintätapa onkin myös työkalu multimodaalisten yksityiskohtien ja niiden jäsentyneisyyden havaitsemiseen.

Litterointia on tässä havainnollistettu katkelmalla näennäisen yksinkertaisesta tilanteesta ja toiminnasta, joka kuitenkin osoittaa, miten hienovaraista multimodaalista koordinaointia sosiaalisen toiminnan etenemiseen sisältyy. Jos toiminnan rakentumista halutaan

kuvata täsmällisesti, myös sen kuvaamiseen tarvittava esitystapa ja menetelmä muodostuvat runsaiksi. Kuvattavien ilmiöiden kompleksisuus voi tuottaa haasteita analysoijalle. Vuorovaikutuksen osallistujat kuitenkin jäsentävät toimintaansa monimuotoisten resurssien avulla jatkuvasti ja ongelmitta, ja siksi niitä tulee voida kuvata myös analyytisesti. Erityisen monimuotoiset tilanteet ja toiminnot tuovat tietenkin lisähaasteita sekä itse vuorovaikutusanalyysille että kyseisen käyttäytymisen multimodaaliselle kuvaukselle (ks. Mondada, 2018). Esimerkiksi monitoiminta, liikkuminen paikasta toiseen, osallistuminen suurissa ihmisjoukoissa, kirjoittaminen kehollisena toimintana, toiminta ilman puhetta sekä vuorovaikutus eläinten kanssa ja eläinten kesken ovat nousevia kiinnostuksen kohteita keskustelunanalyysissa. Artikkelissa kuvatut litterointikonventiot osaltaan mahdollistavat näiden kaltaisten ilmiöiden kuvaamista ja käsittelyä.

MULTIMODAALISET LITTEROINTIMERKIT

Kehollista toimintaa on merkitty seuraavan Lorenza Mondadan kehittämän merkintätavan mukaisesti (konventioista ks. Mondada, 2018 ja englanninkielinen ohjeistus osoitteessa <https://www.lorenzamondada.net/multimodal-transcription>)

* *	Kehollinen toiminta merkitään
+ +	kahden samanlaisen symbolin väliin (erilainen symboli jokaista osallistujaa varten) ja kohdennetaan vastaavien puhejaksojen/taukojen kanssa.
*--->	Merkitty toiminta jatkuu toisella rivillä
--->*	seuraavaan samanlaiseen symboliin saakka.
>>	Toiminta on alkanut ennen aineistokatkelman alkua.
--->>	Toiminta jatkuu aineistokatkelman päätyttyä.
.....	Liikkeen valmisteluvaihe
----	Liikkeen huipentuman saavuttaminen ja ylläpito
,,,,,	Liikkeen vetäytymisvaihe
asi	Kehollisen toiminnan tuottajan tunnusteen kolme alkukirjainta merkitään, jos eri kuin senhetkinen puhuja.
fig	Pysäytyskuvan (engl. fig=figure tai suom. kuv=kuva) tarkka ajoitus
#	merkitään meneillään olevaan vuoroon ristikkomerkillä.

Jeffersonilaiset puheen litterointimerkit (ks. esim. Seppänen, 1997; Sorjonen & Raevaara, 2006; Stevanovic & Lindholm, 2016)

Sävelkulku ja sävelkorkeus

Prosodisen kokonaisuuden lopussa:

.	laskeva sävelkulku
;	lievästi laskeva sävelkulku
,	tasainen sävelkulku
?	nouseva sävelkulku

Prosodisen kokonaisuuden sisällä tai alussa:

↑	seuraava tavu sanottu ympäröivää puhetta korkeammalta
↑ ↑	jakso nuolien sisällä sanottu ympäröivää puhetta korkeammalta
↓	seuraava tavu sanottu ympäröivää puhetta matalammalta
↓ ↓	jakso nuolien sanottu lausuttu ympäröivää puhetta matalammalta

Muita puheen tuottopiirteitä

° °	ympäröivää puhetta vaimeammin sanottu jakso
JOO	ympäröivää puhetta äänekkäämmin sanottu jakso
> <	ympäröivää puhetta nopeammin sanottu jakso
< >	ympäröivää puhetta hitaammin sanottu jakso
heti	äänteen painotus
e::i	äänteen venytys

nariseva ääni
 @ @ äänen laadun muutos

Hengitys ja nauru

.hhh sisäänhengitys
 hhh. uloshengitys
 .joo sana lausuttu sisäänhengittäen
 he he naurua
 e(h)i uloshengitystä sanan sisällä, useimmiten kyseessä nauraen sanottu jakso
 £ £ hymyillen sanottu jakso

Päällekkäisyydet ja tauot

[päällekkäispuhunnan alku
] päällekkäispuhunnan loppu
 (.) mikrotauko (alle 0.2 sekuntia)
 (0.4) mikrotaukoa pidempi tauko sekunnin kymmenesosina
 = kaksi puhunnosta liittyy toisiinsa tauotta

Muita merkintöjä

jo- sana jää kesken
 (onko) epäselvästi kuultu jakso
 (-) sana, josta ei ole saatu selvää
 (---) pitempi jakso, josta ei ole saatu selvää
 (()) litteroijan muita kommentteja ja selityksiä tilanteesta

LÄHTEET

Arminen, I. (2005). *Institutional interaction: Studies of talk at work*. Aldershot: Ashgate.
 Arminen, I., Licoppe, C. & Spagnolli, A. (2016). Respecifying mediated interaction. *Research on Language and Social Interaction*, 49, 290–309.
 Couper-Kuhlen, E. & Ford, C. (toim.). (2004). *Sound patterns in interaction: Cross-linguistic studies from conversation*. Amsterdam: Benjamins.
 Couper-Kuhlen, E. & Selting, M. (toim.). (1996). *Prosody in conversation: Interactional studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Couper-Kuhlen, E. & Selting, M. (toim.). (2017). *Interactional linguistics: Studying language in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
 De Stefani, E. (2013). The collaborative organiza-

tion of next actions in a semiotically rich environment: Shopping as a couple. Teoksessa P. Haddington, L. Mondada & M. Nevile (toim.), *Interaction and mobility: Language and the body in motion*, (s. 123–151). Berlin: De Gruyter.
 Drew, P. & Heritage, J. (toim.). (1992). *Talk at work*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Etelämäki, M. (2006). *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronominiesta tämä*. Helsinki: SKS.
 Ford, C., Fox, B. & Thompson, S. (toim.). (2002). *The language of turn and sequence*. Oxford: Oxford University Press.
 Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
 Garfinkel, H. & Sacks, H. (1970). On formal structures of practical actions. Teoksessa J. C. McKinney & E. A. Tiryakian (toim.), *Theoretical sociology: Perspectives and developments*, (s. 337–366). New York: Appleton-Century

- Crofts.
- Goodwin, C. (1979). The interactive constitution of a sentence in natural conversation. Teoksessa G. Psathas (toim.), *Everyday language: Studies in ethnomethodology* (s. 97–121). New York: Irvington.
- Goodwin, C. (1981). *Conversational organization. Interaction between speakers and hearers*. New York: Academic Press.
- Goodwin, C. (1994). Professional vision. *American Anthropologist*, 96, 606–633.
- Goodwin, C. (2000). Action and embodiment within situated human interaction. *Journal of Pragmatics*, 32, 1489–1522.
- Goodwin, M. (1980). He-said-she-said: Formal cultural procedures for the construction of a gossip dispute activity. *American Ethnologist*, 7, 674–695.
- Haddington, P., Keisanen, T., Mondada, L. & Nevile, M. (toim.). (2014). *Multiactivity in social interaction: Beyond multitasking*. Amsterdam: Benjamins.
- Haddington, P. & Kääntä, L. (toim.). (2011). *Kieli, keho ja vuorovaikutus: Multimodaalinen näkökulma sosiaaliseen toimintaan*. Helsinki: SKS.
- Haddington, P., Mondada, L. & Nevile, M. (toim.) (2013). *Interaction and mobility: Language and the body in motion*. Berlin: de Gruyter.
- Hakulinen, A. & Selting, M. (toim.). (2005). *Syntax and lexis in conversation: Studies on the use of linguistic resources in talk-in-interaction*. Amsterdam: Benjamins.
- Harjunpää, K.; Mondada, L. & Svinhufvud, K. (arvioitavana). Customers' inquiries about products: Establishing grounds for the decision to buy.
- Heath, C. (1981). The opening sequence in doctor-patient interaction. Teoksessa P. Atkinson, & C. Heath (toim.), *Medical work: Realities and routines*, (s. 71–90). Farnborough: Gower.
- Heath, C. (1986). *Body movement and speech in medical interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heath, C. & Luff, P. (2000). *Technology in action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hepburn, A. & Bolden, G. (2017). *Transcribing for social research*. London: Sage.
- Heritage, J. (1996). Harold Garfinkel ja etnometodologia. I. Arminen, O. Paloposki, A. Peräkylä, S. Vehviläinen & S. Veijola (suom.). Helsinki: Gaudeamus. (Alkuperäinen teos julkaistu 1984)
- Hindmarsh, J. & Heath, C. (2000). Embodied reference: A study of deixis in workplace interaction. *Journal of Pragmatics*, 32, 1855–1878.
- International Phonetic Association. (1999). *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to the use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ISK = *Iso Suomen Kielioppi* (2004). A. Hakulinen, M. Vilkuna, R. Korhonen, V. Koivisto, T. R. Heinonen & I. Alho. Helsinki: SKS.
- Jefferson, G. (1973). A case of precision timing in ordinary conversation: Overlapped tag-positioned address terms in closing sequences. *Semiotica*, 9, 47–96.
- Jefferson, G. (1978). Sequential aspects of storytelling in conversation. Teoksessa J. Schenkein (toim.), *Studies in the organization of conversational interaction*, (s. 219–248). New York: Academic Press.
- Jefferson, G. (1983). Issues in the transcription of naturally-occurring talk: Caricature vs. capturing pronunciation particulars. *Tilburg papers in language and literature*, 34.
- Jefferson, G. (1984). On the organization of laughter in talk about troubles. Teoksessa J. M. Atkinson & J. Heritage (toim.), *Structures of social action: Studies in conversation analysis*, (s. 346–369). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jefferson, G. (1985). An exercise in the transcription and analysis of laughter. Teoksessa T. A. van Dijk (toim.), *Handbook of discourse analysis*, (s. 25–34). New York: Academic Press.
- Jefferson, G. (1987). On exposed and embedded correction in conversation. Teoksessa G. Button & J. R. E. Lee (toim.), *Talk and social organization*, (s. 86–100). Clevedon: Multilingual Matters.
- Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. Teoksessa G. Lerner (toim.), *Conversation Analysis: Studies from the first generation*, (s. 13–31). Amsterdam: Benjamins.
- Jefferson, G. (2015). *Talking about troubles in conversation*. P. Drew, J. Heritage, G. Lerner & A. Pomerantz (toim.). New York: Oxford Uni-

- versity Press.
- Keevallik, L. (2013). The interdependence of bodily demonstrations and clausal syntax. *Research on Language & Social Interaction*, 46, 1–21.
- Kendon, A. (1985). Some uses of gesture. Teoksessa D. Tannen & M. Saviile-Troike (toim.), *Perspectives on silence*, (s. 215–234). Norwood: Ablex.
- Kendon, A. (2004). *Gesture: Visible action as utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kita, S. (2003). *Pointing: Where language, culture, and cognition meet*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Kärkkäinen, E., & Keisanen, T. (2012). Linguistic and embodied formats for making (concrete) offers. *Discourse Studies*, 14, 587–611.
- Larjavaara, M. (1990). *Suomen deiksis*. Helsinki: SKS.
- Laury, R. (1997). *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: Benjamins.
- Lilja, N. (2010). *Ongelmista oppimiseen: Toisen aloittamat korjausjaksot kakkoskielissä keskustelussa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Local, J. (1996). Conversational phonetics: Some aspects of news receipts in everyday talk. Teoksessa E. Couper-Kuhlen & M. Selting (toim.), *Prosody in conversation*, (s. 177–230), Cambridge: Cambridge University Press.
- McNeill, D. (1992). *Hand and mind: What gestures reveal about thought*. Chicago: Chicago University Press.
- Mondada, L. (2003). Working with video: How surgeons produce video records of their actions. *Visual Studies*, 18, 58–72.
- Mondada, L. (2007). Multimodal resources for turn-taking: Pointing and the emergence of possible next speakers. *Discourse Studies*, 9, 195–226.
- Mondada, L. (2014a). The local constitution of multimodal resources for social interaction. *Journal of Pragmatics*, 65, 137–156.
- Mondada, L. (2014b). Shooting video as a research activity: Video making as a form of proto-analysis. Teoksessa M. Broth, E. Laurier & L. Mondada (toim.), *Studies of video practices: Video at work*, (s. 33–62). New York: Routledge.
- Mondada, L. (2016). Challenges of multimodality: Language and the body in social interaction. *Journal of Sociolinguistics*, 20, 336–366.
- Mondada, L. (2018). Multiple temporalities of language and body in interaction: Challenges for transcribing multimodality. *Research on Language and Social Interaction*, 51, 85–106.
- Mondada, L. (2019). Transcribing silent actions: A multimodal approach of sequence organization. *Social Interaction: Video-Based Studies of Human Sociality*, 2.
- Nevile, M. (2015). The embodied turn in Research on Language and Social Interaction. *Research on Language and Social Interaction*, 48, 121–151.
- Ochs, E. (1979). Transcription as theory. Teoksessa E. Ochs. & B. B. Schieffelin (toim.), *Developmental pragmatics*, (s. 43–72). New York: Academic Press.
- Ochs, E., Schegloff, E. & Thompson, S. (toim.). (1996). *Interaction and grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ogden, R. (2001). Turn transition, creak and glottal stop in Finnish talk-in-interaction. *Journal of the International Phonetic Association*, 31, 139–152.
- Ogden, R. (2006). Phonetics and social action in agreements and disagreements. *Journal of Pragmatics*, 38, 1752–1775.
- Peräkylä, A. (2016). Ilmeet ja eleet. Teoksessa M. Stevanovic & C. Lindholm (toim.), *Keskusteluanalyysi: Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*, (s. 63–78). Tampere: Vastapaino.
- Robinson, J. (2016). *Accountability in social interaction*. New York: Oxford University Press.
- Rossano, F. (2012). *Gaze behavior in face-to-face interaction*. Julkaisematon väitöskirja, Max Planck Institute for Psycholinguistics. Nijmegen, Alankomaat.
- Sacks, H. (1984). Notes on methodology. Teoksessa J. M. Atkinson & J. Heritage (toim.), *Structures of social action: Studies in conversation analysis*, (s. 21–27). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks, H. & Schegloff, E. (2002). Home position. *Gesture*, 2, 133–146. (Alkuperäinen artikkeli 1975).
- Schegloff, E. (1984). On some gestures' relation to talk. Teoksessa J. M. Atkinson & J. Heritage (toim.), *Structures of social action: Studies in conversation Analysis*, (s. 266–292). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, E. (2007). *Sequence organization in*

- interaction: A primer in conversation analysis.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Seppänen, E.-L. (1997). Vuorovaikutus paperilla. Teoksessa L. Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet*, (s. 18–31). Tampere: Vastapaino.
- Seppänen, E.-L. (1998). *Läsnäolon pronominit: Tämä, tuo ja se viittaamassa keskustelun osallistujiaan.* Helsinki: SKS.
- Setälä, E. N. (1901). Über Transskription der finnisch-ugrischen Sprachen: Historik und Vorschläge. *Finnisch-ugrische Forschungen*, 1, 15–52.
- Sidnell, J. & Stivers, T. (toim.). (2013). *The handbook of conversation analysis.* Chichester: Wiley-Blackwell.
- Sorjonen, M.-L. & Raevaara, L. (2006). Asiointitilanteiden tutkimisesta. Tarkasteltavana Kelan asiointien vuorovaikutus. Teoksessa M.-L. Sorjonen & L. Raevaara (toim.), *Arjen asiointia: Keskusteluja Kelan tiskin äärellä*, (s. 11–34). Helsinki: SKS.
- Sovijärvi, A. & Peltola, R. (1970). *Suomalais-ugrilainen tarkekirjoitus.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Stevanovic, M. & Lindholm, C. (2016). *Keskusteluanalyysi: Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta.* Tampere: Vastapaino.
- Streeck, J. (2009). *Gesturecraft: The manu-facture of meaning.* Amsterdam: Benjamins.
- Tainio, L. (1997). *Keskusteluanalyysin perusteet.* Tampere: Vastapaino.
- ten Have, P. (2007). *Doing conversation analysis: A practical guide.* London: Sage.

MULTIMODAL TRANSCRIPTION IN CONVERSATION ANALYSIS

Katariina Harjunpää, Helsinki University Humanities Programme, University of Helsinki
Lorenza Mondada, Department for Language and Literature Studies, University of Basel
Kimmo Svinhufvud, Language Center, University of Helsinki

In this paper we discuss conversation analytic transcription. We begin by outlining the theoretical perspective and conceptual principles of conversation analysis and their relationship to the presentation of research data in transcripts. Then we move on to a relatively recent practice within conversation analysis, the multimodal transcription of interaction on the basis of video data. We present in detail the multimodal transcription system developed by Lorenza Mondada, which is becoming widely used in studies that investigate the multimodality of talk-in-interaction. With a data extract, we illustrate the use of the transcription conventions and their significance in the analysis of the interaction. In doing this, we combine two separate but intertwined viewpoints: how the *notation* is made and what *analytical* issues are raised by it.

Keywords: conversation analysis, multimodality, transcription